

Արփիար Արփիարեանի լեզուական հայեացքներն ու բառապաշարը

ՊԱՐՈՅՐ ԱՂՊԱՇԵԱՆ

Արեւմտահայ գրականութեան ու հրապարակագրութեան ամենաաչքառու դէմքերէն մին կը հանդիսանայ Արփիար Արփիարեան, որ գրական ասպարէզ իջաւ ժԹ. դարու ութսունական թուականներու կէսերուն եւ իր գլխաւորած պարբերականներով՝ «Արեւելք», «Մասիս», «Հայքեմիք», ու գրողներու փաղանգով՝ Զօհրապ, Կամսարեան, Բաշալեան, Օտեան, եւ ուրիշներ, դարձաւ իրապաշտ գրականութեան ու քննադատութեան մեծագոյն եւ ամենակրթոտ դրօշակակիրը, Սվաճեանով ու Պարոնեանով սկսուած մտածողութեան հետեւողական շարունակողն ու զարգացնողը՝ իր ժամանակի իրագրութեան պայմաններուն մէջ:

Արփիարեան՝ գրական, ազգային ու հասարակական գործունէութեան լծուցաւ այնպիսի ժամանակաշրջանի մը, երբ հայ կեանքի մէջ ամիրաներու եւ պատրիարքարանի միահեծան իշխանութիւնը, լայն առումով իր դերքերը զիջած էր դրամի անզուսպ պաշտամունքով, կենցաղային նոր ակտերով եւ եսակեդրոն բարոյախօսութեամբ տողորուած քաղքենի դասակարգին, որուն դէմ ծառացաւ երիտասարդ հրապարակագիրը իր գրչին ամբողջ ուժովը: Այս առումով, դիպուկ է Գրիգոր Զօհրապի մէկ ընորոշումը. «Գրականութիւնը, իր տարփանքը, զինքը հրապուրող սիրուհին ըլլալ կը թուի(1):

1. Գրիգոր Զօհրապ, Երկերու ժողովածու, Ա. հտր., Երեւան, 1902, էջ 419:

Գրական ճակատի վրայ, Արփիարեան գրոհի անցաւ «յետադէմ» վիպապաշտութեան, քարացած դասականութեան եւ անպտուղ սենթիմանթալիզմի դէմ եւ, իր «Կեանքի Պատկերներ»-ու շարքով, այդ հոսանքներուն հակադրեց կեանքի իրապաշտ ընկալումը, գրականութեան ժողովրդայնութեան ու նպատակայնութեան սկզբունքը: Անոր կարծիքով, գրողը պէտք էր խորապէս ճանչնար կեանքը եւ ձգտէր անոր վերափոխութեան: Գրողները, կ'ըսէր ան, պէտք է «հորիզոնէն անդին նային» (2), դառնան «ապագայի գուշակողները» (3): Ինչ կը վերաբերի պատմական անցեալի պատկերացման, այդ ալ պէտք է ծառայեցնել ապագային: «Գաղափարական գրականութիւնը անցեալը կը ցոլացնէ ու հեռուոր ապագան պատրաստելու կը նկրտի» (4): Իր հրապարակագրական ու գեղարուեստական ամբողջ գործունէութեան ընթացքին, Արփիարեան մնաց կրքոտ պաշտպանը գաղափարական գրականութեան, զայն ժողովուրդին ծառայեցնելու սկզբունքին:

Այս հիման վրայ կարելի է բացատրել Արփիարեանի ժխտական վերաբերմունքը հայ թէ օտարազգի յետադէմ գրականութեան հանդէպ, եւ գրական որոշակի գնահատանքը՝ արեւմտաեւրոպական եւ ռուսական առաջաւոր գրականութեան:

Քննադատական իրապաշտութեան իր տեսական բանաձեւումները Արփիարեան շարունակած է շարք մը գրական ուսումնասիրութիւններու մէջ՝ «Պատմութիւն ժիւ. Գարու թուրքիոյ Հայոց Գրականութեան» եւ «Արեւմտեան Հայոց Արդի Գրականութիւնը», որոնք առանձին հատորներով լոյս տեսան Գահիրէ՝ 1945 թ.ին:

Արփիարեանի հրապարակագրական գործունէութիւնը չէ սահմանափակուած միայն Պոլսոյ մէջ իր խմբագրած պարբերաթերթերով, այլ ընդգրկած է նաեւ արեւելահայ մամուլը: Մօտ երեսուն տարիներ ան աշխատակցած է «Մշակ» թերթին՝ հարիւրէ աւելի յօդուածներով, որոնց մէջ արծարծուած են հայ ժողովուրդի երկու հատուածները շահագրգռող ազգային, հասարակական ու գրական հարցեր: Այս իմաստով, Արփիարեան իր գրական-հրապարակագրական գործունէութեամբ, արեւմտահայ գրողներուն մէջ եղած է այն եզակի դէմքը, որ տարիներ շարունակ, հետեւողականօրէն սատարած է հայ ժողովուրդի արեւմտահայ եւ արեւելահայ հատուածներուն գրական-մշակութային կապերուն մերձեցումին ու զօրացման:

2. «Նոր Կեանք», 1900, քիւ 4:

3. Նոյնը:

4. Նոյնը:

Արփիարեան իր իրապաշտ մտածողութեան եւ ըմբռնումներուն բերումով, գիտական մօտեցում ցուցաբերած է նաեւ լեզուական հարցերուն նկատմամբ: «Լեզուն, կ'ըսէ ան, նպատակ մը չէ, այլ միջոց մը՝ նպատակի մը հասնելու համար»(5): Լեզուի շինարարը ժողովուրդն է, ժողովուրդի բերանը... «Այդ բերանը կը պահէ լեզուին հիմերը, որոնք բառերն են, բայց միշտ կը փոխէ ու կը բարեփոխէ... միշտ կը շրջէ, կ'արդիւնաւորէ, բան մը կը պահէ, կ'աւելցնէ, միշտ նոյն խմորը, որ մշտական գոյափոխութեան մը ենթակայ է»(6):

Հակադրուելով գրաբարամոլներուն, որոնք կը պահանջէին տիրական պահել գրաբարը ղեկարուեստական գրականութեան մէջ, յատկապէս չափածոյի համար, Արփիարեան կը պաշտպանէր այն միտքը, թէ գրաբարը աւարտած է իր պատմական դերը եւ պէտք է որդեգրել ժամանակի պահանջներուն համապատասխան արտայայտչական նոր միջոց: «Մեզ պէտք է ոչ թէ հնացած, անհասկնալի, մեզ համար առեղծուած եղող լեզուն, այլ մեր ժամանակակից կենդանի ժողովրդային լեզուն»(7):

Իսկ «ժողովրդային լեզու» ըսելով՝ Արփիարեան կը հասկնար ժողովուրդի առօրեայ խօսակցական լեզուն, զոր կը նկատէր գրական լեզուի հարստացման հիմքը: Ան կը թելադրէր գրական լեզուի զարգացման ու ճոխացման համար օգտագործել իրենց կենսունակութիւնը պահած դաւաճաբարբառներուն հարուստ պաշարը եւ, վերամշակման դժուր առիթաբարձրացնել գրական լեզուի մակարդակին: Ասկէ՝ իր հոգածու վերաբերմունքը ժամանակի դաւաճացի գրողներուն, որոնց թղթակցութիւններուն լայն տեղ կու տար իր թերթերուն մէջ:

Ըստ Արփիարեանի, գրողը որքան մօտենայ բնական, ժողովրդրդական լեզուին, այնքան աւելի դիւրութեամբ կրնայ թափանցել անոր խորքը եւ ազդել անոր վրայ, որովհետեւ՝ «ժողովուրդին բերանը մազաղաթէն աւելի հարուստ է ու աւելի տեւական իր կեանքին պէս: Երբ օր մը գիմում կ'ընենք այդ բերնին, կը գտնենք բացատրութիւններու, բառերու ահազին մթերանոց մը, որ ինքնին կը հարկադրէ աշխատողը նոր գրականութիւն մը հիմնելու»(8):

5. Գ. Ստեփանեան, Արփիար Արփիարեան, Երեւան, 1955, էջ 137:

6. «Հայրենիք», 1894, քիւ 938:

7. «Մասիս», 1890, քիւ 3943:

8. «Հայրենիք», 1894, քիւ 772:

Պատահական չէ, որ Գր. Զօհրապ Արփիարեանի մասին ըսած է. «Իր մշտնջենական պատիւը պիտի ըլլայ մեր մէջ, իր «Օրումն կեանքի»ովը, առաջին ինքը տանիլը, մօտեցնելը գրականութիւնը ժողովուրդին՝ փոխանակ ժողովուրդը բերելու անխախտ գրականութեան մը անմատչելի բարձունքին»(9) :

Արփիարեան իրապաշտական գրականութեան նուաճման հզօրագոյն ազդակներէն մին կը նկատէր լեզուական տեղաշարժը՝ զարգացումը: Յատկանշական է ընդգծել, որ ան իր լեզուահայեցողութեան մէջ լեզուի զարգացումն ու անոր կատարած դերը կը դիտէր գիտականօրէն, մեկնելով լեզուի պատմականութեան սկզբունքէն: Լեզուն կը նկատէր պատմականօրէն առաջացած դործօն մը, որուն նպատակն է ծառայել հասարակութեան, որպէս հաղորդակցութեան ու մարդոց միջեւ միտքերու փոխանակութեան միջոց:

Լեզուի դերին մասին նման իրողութիւններ ելակէտ ունենալով, Արփիարեան կը հետեւցնէ թէ այն գրականութիւնը, որ ժողովուրդին կը մատուցանուի անհասկնալի ու թիւր լեզուով, իմա՝ դրաբարով, չի կրնար կատարել իր «առաքելութիւնը» ժողովուրդը լուսաւորելու կամ դաստիարակելու տեսակէտով:

Այդուհանդերձ, Արփիարեան բոլորովին չի խտրէր դրաբարին կատարած դերը: Անցեալին, մինչեւ որոշ շրջան մը, ան օժանդակած է հայութեան ազգային գոյութեան եւ անոր մշակոյթի վերելքին՝ մնալով անաստան եւ անխախտ: Իսկ այժմ, երբ ժամանակի կարիքները բաւարարելու անատակ է ան, պէտք է հրաժարիլ անկէ, կամ վերափոխել զայն(10) :

Աւելին. ան համամիտ չէ դրաբարը որպէս «անպէտք» լեզու արհամարհելու, ընդհակառակը՝ այն ինչ պիտանի է, ընդունելի եւ անհրաժեշտ, պէ՛տք է պահել եւ օգտագործել:

Աշխարհաբարի յաղթանակը համարեայ ապահովուած էր թէ՛ արեւմտահայ եւ թէ՛ արեւելահայ գրական լեզուներուն համար: Վերջինի պարագային, ահա՛ թէ ինչպէս կ'արտայայտուի արեւելահայ անուանի քննադատ Միքայէլ Նալպանտեան.

«Ապրող ծառի ճիւղը, կարելի է միայն ապրող ծառի վրայ պատուաստել. չորացած ծառի ճիւղը, որ կտրես եւ բերես, ապրող ծառն էլ կտրելով նորա տեղը պատուաստես, կամ ապրող ծառը կտրես ու տանես չորացած ծառի արմատի վրայ պատուաստես, եր-

9. Գրիգոր Զօհրապ, «Երկերու ժողովածու», Ա. հտր., էջ 420:

10. «Ով որ չբարեփոխուի, կը կորսուի, այսպէս վնաս է գիտութիւնը»: Ա. Արփիարեան, «Մասիս», 1890, քիւ 3943:

կու գիպուածումն էլ զուր տեղը կտրեցիր քո ապրող ծառը, որովհետեւ ոչ չոր ծառի ճիւղը պիտի կենդանանայ եւ զարթնի ապրող ծառի վրայ պատուաստուելով եւ ոչ թարմ ու զարթուն ծառը պիտի աճի մեքենայաբար գրուելով չորացած եւ անհիւթ արմատի վրայ»(11) :

Արփիարեան՝ նոյն ոգիով ու սկզբունքով, գրաբարը կ'որակէ անշունչ դիակ մը, որ որեւէ ներարկումով չի կրնար վերակենդանանալ :

Անդրադառնալով լեզուակերտումին, Արփիարեան անոր հիմնական մղիչ ուժը, ենթահոգը կը համարէ ժողովուրդի խօսակցական լեզուն : Հայ ժողովուրդը հնագոյն շրջաններէն սկսեալ, կերտած է հազարաւոր բառեր, որոնց մէկ մասը սակայն դարձած են անգործածելի : Իսկ ժողովուրդին կողմէ ստեղծուած բազմազան բառեր ստացած են քաղաքացիութիւն՝ իմաստաւորուելով իրենց նիւթական բովանդակութեամբ :

Արփիարեան զարգացնելով իր միտքը, կը յայտարարէ թէ միայն բառապաշարի հարստացման պարագային չէ որ լեզուն կը դիմէ ժողովուրդին, այլ նոյնիսկ՝ քերականութեան :

Արփիարեանի ակնարկութիւնը տեղին է եւ ճիշդ : Լեզուն կուռ ու միասնական համակարգ մըն է, որուն հիմքը կը կազմեն բառապաշարի հիմնական մասը եւ քերականական կառուցուածքը՝ փոխադարձաբար զիրար ամբողջացնելով : Բառապաշարի տեղաշարժը սերտօրէն կապուած է տուեալ լեզուով խօսող հասարակութեան պատմութեան հետ, որ մեծապէս կ'ազդէ անոր վրայ : Իսկ քերականութիւնը, որ թէեւ անմիջականօրէն կապուած չէ հասարակութեան փոփոխութիւններու ու զարգացման աստիճանին հետ, այդուհանդերձ, այդ երեւոյթը տեղի կ'ունենայ շատ դանդաղօրէն, իւրաքանչիւր օրինաչափութիւններով ու կանոններով : Քերականական փոփոխութեան ժամանակ, հին լեզուական, քերականական տարրերը կ'ենթարկուին մասնակի փոփոխութիւններու՝ դէպի կատարելագործում ու ճշգրտութիւն :

Քերականական կառուցուածքը ենթակայ է որոշ ազդեցութիւններու :

ա. Երբեմն, լեզուներու խիստ մերձեցման, չիման հետեւանքով, լեզուէ լեզու կրնան անցնիլ ձեւոյթներ, ածանցներ : Այդ

11. Միքայէլ Նալպանտեան, Երկերի Լիակատար Ժողովածու, Գ. հատոր, էջ 323 :

երեւոյթը տեղի կ'ունենայ միմիայն այն ժամանակ, երբ մերձեցեալ այդ լեզուները ցեղակից են:

բ. Բառափոխութեան միջոցով, լեզուէ լեզու կրնան անցնիլ բառակազմական ձեւոյթներ կամ ածանցներ:

Նախքան Արփիարեանի լեզուի բառապաշարին քննարկումը, հոս կ'արժէ հպանցիկ կերպով անդրադառնալ կարգ մը հարցերու, որոնք անմիջական կապ ունին անոր լեզուին հետ:

Մամուլին մէջ սփռուած Արփիարեանի քրոնիկային ակնարկներու լեզուն աչքի ինկած է ինքնատուլութեամբ եւ իւրաքանչիւրութեամբ: Հոչակաւոր հրապարակագիրը, Պոլսոյ ժամանակակից կեանքը ներկայացնելու համար ընտրած է ուրոյն ոճ: Այլ խօսքով, ան գործածած է մատչելի ու ղիւրահաղորդ ոճ, որ ղիպուկ է ու կարուկ, զերծ՝ չաղակրատութենէ եւ աւելորդաբանութենէ:

Ի տարբերութիւն իր քրոնիկներուն սակայն, Արփիարեան իր հետաքրքրական, այլ երկարատեւ ճանապարհորդութեան յուշերը գրած է ճապաղ ու չոր ոճով մը: Անշուշտ, այս միջոցին դիմած է ղիտումնաւոր, պարզապէս ձերբազատուելու համար ժամանակի խիստ գրաքննութիւնէն ու հալածանքներէն: Իր ճամբորդութիւնը (Կովկաս, Տրապիզոն-Պաթում-Թիֆլիս) նկարագրուած է «Արեւելք»ի զանազան թիւերուն մէջ(12)՝ «Ուղեւորութիւն յԱրեւելս», «Ուղեւորութիւն ի Կովկասիս» եւ «Կովկասեան ձառնապարհորդութիւն» վերնագիրներուն տակ:

Բաց աստի, Արփիարեան ընտանեկան դաստիարակութեան առնթեր, արծարծած է նաեւ դպրոցական կրթութեան հրատապ հարցը, ըստ որուն, երեխային մէջ պէտք է զարգացնել ինքնուրոյն աշխատանք կատարելու շնորհքն ու սէրը, դատողութիւնը, ինչպէս նաեւ հասարակութեան օգտակար ըլլալու անհրաժեշտութիւնը:

Ասկէ կը բխի իր առաջարկը՝ հիմնական փոփոխութեան ենթարկելու ուսումնական ծրագիրը: Ան կը պահանջէր որ օտար լեզուներուն զուգահեռ կարեւոր տեղ տրուի նաեւ մայրենի լեզուին, որուն թերի ուսուցման գլխաւոր պատճառն է գրաբարը: Նախակըրթարաններու մէջ, երեխաներուն խոսքի ուղեղները կը ծանրաբեռնուին գրաբարեան բարդ կանոններով եւ օրէնքներով, «այնպիսի բացատրութիւններով, որոնք իրենց ականջներուն բոլորովին խորթ

12. Տես՝ «Արեւելք», 1894, քիւ 102, 126-127, 128, 136-137, 139-140, 142-143, 147, 157-159, 161-162:

կը հնչէին, զորս սորվելը եւրոպական լեզու սորվելէն շատ աւելի դժուարին է, որուն երբեք պէտք չունի, որմէ ետք օգուտ մը պէտք չէ տեսնեն»(13) :

Ա. Արփիարեան հայ գրականութեան պատմութեան մէջ մուտք գործած է ո՛չ միայն որպէս հրապարակազիր, իրապաշտական գրականութեան հիմնադիր, այլեւ արեւմտահայ գրական լեզուի ազնուացման ու ծաղկումին ջահակիր:

Արեւմտահայ գրական լեզուի կանոնաւորման ու ձեւաւորման մէջ, Արփիարեանի վաստակն ու նպաստը զգալի դեր խաղացած են: Հակառակ այս իրողութեան, անոր հեղինակային, եւ մանաւանդ հերոսներու լեզուին մէջ նշմարելի են լեզուական սայթաքումներ եւ անկանոնութիւններ, որոնք խորթ են հայերէնի զարգացման օրինաւորութիւններուն եւ ներհակ նոյնինքն իր պաշտպանած դրոյթներուն, այսինքն՝ այն իրողութեան, որ լեզուն կը բարեփոխուի ու կը նորոգուի աստիճանաբար, երկար ժամանակամիջոցի մը ընթացքին, եւ ո՛չ թէ յանկարծական «պայթիւններու» միջոցով: Արփիարեանի ակամայ մեղանշումը այս ճշմարտութեան դէմ, հասկնալի է երբ նկատի ունենանք անոր լեզուաշինական մտահոգութիւնները:

Արփիարեան բուռն կերպով պայքարեցաւ յանուն իրապաշտական լեզուի յաղթանակին, ծառացաւ անտեղի կերպով օտարամուտ, դրարարախառն, անգործածական բառերու օգտագործումին դէմ, զարկ տուաւ նորակերտ ու դիւրահասկնալի բառերու օգտագործման: Ի հեճուկս այս նախանձախնդրութեան, իր ստեղծագործութեան տեղական հարազատ երանգ տալու համար, Արփիարեան երբեմն հասաւ անհարկի ծայրայեղութիւններու, որոնք մասամբ մթագնեցին իր լեզուն: Բայց վերոյիշեալ «սայթաքում»ները ոչինչով կրնան նսեմացնել անոր վիթխարի նպաստը լեզուական մարզին մէջ, եւ անոր ազնիւ ձգտումը՝ կեանքը ներկայացնելու իր առօրեայով՝ «ինչպէս որ է»,

Յաջորդող էջերուն մէջ ներկայացուած ուսումնասիրութիւնը, որ նուիրուած է Արփիարեանի լեզուի բառաչերտաւորումներուն, կատարուած է հեղինակին «Հատընտիր» հատորին հիման վրայ(14) :

13. «Մասիս», 1889, քիւ 3944:

14. Արփիար Արփիարեան, Հատընտիր, Պէյրութ, 1950: Բոլոր մէջբերուած բառերն ու օրինակները վերցուած են վերոյիշեալ գիրքէն:

Ա. — ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՏԱՐՐԵՐ

Այս շերտին մէջ ընդգրկուած են լեզուական այն միաւորները, որոնք զուտ գրաբարեան են — հոլովածեւեր, բառեր, ոճեր ու դարձուածքներ: Այս ուղղութեամբ, նկատելի է որ Արփիարեան առաւելագոյն չափով խուսափած է գործածելէ գրաբարեան տարրեր, բայց երբեմն անուղղակիօրէն, երբեմն ալ դիտումնաւոր՝ օգտագործած է զանոնք:

Հոլովածեւերը, որոնք առաւելաբար դերանունի զանազան կիրարկումներն են, աւելի յաճախակի են: Ի դէպ, նման տարրերու գործածութիւնը գերակշռող բնոյթ ունի նոյնինքն հեղինակի լեզուին մէջ, եւ ո՛չ թէ հերոսներու, ինչ որ կ'ապացուցանէ Արփիարեանի ենթարկուածութիւնը գրաբարի անմիջական ազդեցութեան, որմէ «ձերբազատուիլը» այնքան ալ հեշտ չէր: Ահաւասիկ օրինակներ.

Որք (էջ 194, Ա) (15) — Յարաբերական դերանուն, ուղղական հոլով, յոգնակի:

Ջայնս (16) (204, Ա) — Յուցական դերանուն, հայցական հոլով, յոգնակի:

Ջնա (211, Ա) — Յուցական դերանուն, հայցական հոլով, եզակի:

Աշակերտաց (211, Ա) — Իւս արտաքին թեքման խառն հոլովում (վերջադրական բնոյթի), սեռական-տրական հոլովածեւ, յոգնակի:

Լիմի (17) (218, Ա) — Անկանոն բայ, սահմանական եղանակ, ներկայ ժամանակ, գ. դէմք, եզակի:

Նոքա (218, Ա) — Յուցական դերանուն, ուղղական հոլով, յոգնակի:

15. Փակագիծերու մէջ նշուած են էջերը, ինչպէս նաեւ հեղինակի լեզուին մէջ գործածուած բլլալու հանգամանքը՝ Ա = Արփիարեան:

16. Գրաբարի մէջ կը գործածուի նաեւ զայնոսիկ ձեւը:

17. Ըստ ուսումնասիրութիւններու, Անկանոն իսմարիում ունեցող բայերու անցեալ հիմքերէն կազմուած ձեւերը, գրաբարի մէջ, կարելի է բաժնել երկու խումբի. Ա) բայեր, որոնց անցեալ կատարեալի հիմքը կը կազմուի մոյմ բայէն, որոշ շեղումներով. Բ) բայեր, որոնց անցեալ կատարեալի հիմքէն կազմուող ձեւերը ամբողջովին կամ մասամբ կը ստանան այլ արմատ: Այս երկրորդ խումբին կը պատկանի չինի բայը:

Խնդրոց (219, Ա) – Ո պարզ հոլովում, արտաքին թեքման, սեռական-տրական հոլովածեւ, յոգնակի:

Որոյ (220, Ա) – Յարարեբական դերանուն, սեռական հոլով, եզակի:

Գիմույ (222, Ա) – Ուա խառն հոլովում, արտաքին թեքման, սեռական-տրական հոլովածեւ, եզակի:

Գոքովանօֆ (224, Ա) – Իւա խառն հոլովում, արտաքին թեքման, գործիական հոլովածեւ, յոգնակի:

Անտի (230, Ա) – Յուցական յօդ՝ այն դերանունան իմաստով:

Աշխուժիւ (238, Ա) – Ի պարզ հոլովում, արտաքին թեքման, գործիական հոլով, եզակի:

Օդոյ (242, Ա) – Ո պարզ հոլովում, արտաքին թեքման, սեռական-տրական հոլովածեւ, եզակի:

Բարուց(18) (268, Ա) – Ու պարզ հոլովում, սեռական հոլով, յոգնակի:

Կոզմանի (19) (277, Ա) – Ա ներքին թեքման պարզ հոլովում (ներդրական բնոյթի), բացառական հոլովածեւ, եզակի:

Նմա (292, Ա) – Յուցական դերանուն, տրական հոլով, եզակի:

Ոյր (351, Ա) – Հայցական դերանուն, սեռական հոլով, եզակի:

Ժամանակակից հայերէնի բառապաշարի հարստութեան կարեւոր մէկ մասը կը կազմեն նաեւ դարձուածքային բառոյթները, իբրեւ բառային մէկ միասնութիւն հանդէս եկող միաւորներ: Գրաբարեան ոճերն ու դարձուածքները, որոնք այս կամ այն չափով մաս կը կազմեն այս շերտին, Արփիարեան մասամբ օգտագործած է, անոնց ընդմէջէն ձեւով մը արտայայտելով լեզուամտածողական իր ինքնատուութիւնը, ստեղծելով նաեւ ազգային լեզուի սեփական բնորոշ դոյներ:

Այս տարրերը, որոնք նոյնպէս զուտ հեղինակային են առաւելարար, Արփիարեան օգտագործած է զանոնք, պարզապէ՛ս անհրաժեշտութիւն նկատելով: Անոնց դոյութիւնը՝ ի պահանջել հարկին եւ տեղին, բնական է որոշ քաղցրութիւն, նրբութիւն ու դիւթեղութիւն կը ներշնչէ ընթերցողին: Անշուշտ, այս տարրերուն գոյութիւնը, Արփիարեանի լեզուին մէջ սահմանափակ բնոյթ ունի եւ

18. Ուղիղ ձեւն է բարբ: Ամեզակամ քառ է:

19. Թէեւ Արփիարեան կ'ըսէ. «Ժողովուրդը չ'ըսեր կողմանէ, այլ կ'ըսէ կողմէն» («Հայրենիք», 1892, քիւ 282), այնուամենայնիւ իր մօտ կը գտնենք կողմանէ գրաբարեան հոլովածեւը:

ոչ տիրական: Այս կապակցութեամբ ան բարենիշ մը կ'արձանագրէ իր օգտին, մանաւանդ երբ նկատի առնենք ժամանակաշրջանի «գրա-րարական միջոնլորտ»: Օրինակներ.

Այլ դարբ, ա'յլ բարբ, ձայնեց անդիէն... պաշտօնական ներ-կայացուցիչը (56, հերոս)(20):

Ոչ ուրեմբ(21) զթութեան հանդիպեցար (290, Ա):

Ի վաղուց անտի, Հայրապետ Էֆէնտի... շուրջը կը համա-խմբէր պատարագաւոր սրբազանը, քահանայից դասը, խորհուրդը եւ երեւելիները (22, Ա):

Ի լուր ալդ ձայնեբում, անկոչ ալդ հիւրերը լեզապատառ փա-խան (24, Ա):

Հոն ուր մենք կը մնանք զրեթէ անտարբեր, կային կիներ ու աղջիկներ որ ի ցոյց կը դնէին իրենց չհաւատալը (203, Ա):

Մեծարանաց խօսքեր առ մի անփութ աղջիկ՝ յաղթանակի զրաւական կրնան համբաւել (221, Ա):

Մերթ ընդ մերթ ալիքները կու գան ընդհատել աղօթից մըր-մունջներն եւ ի յուշ ածել տառապեալ հոգւոյն՝ կեանքի տխուր ի-րականութիւններն (232, Ա):

Բայց եւ այնպէս անախորժ միջադէպ մը համարեցին նոքա ոյբ, խանդ ու աւիւն կտրած (237, Ա):

Մեղ անկ չէ դատաւոր կանգնիլ (248, Ա):

Ուրեմն իրենք ամէնքը ծռախօս էին, ընդ որս եւ մեր երա-նաչնորհ նախահարքն (238, Ա):

Հողվրտիքն ի նեմ կ'ելլեն (348, Ա):

Եւ իցէ քէ, ալդ հին նորութիւնը ներշնչէ երկրին մէջ ամէն բնակողները (349, Ա):

Առ ձեռն խոշորկեկ մը մեռցնելու էին... ինչպէս գրաբարի վէճերուն ատեն Գուրգէն Էֆէնտինիս մեղի կը պատգամէր (367, Ա):

Դրական հարցումներուս ի պատասխանի... գոչեց Պատրիկօֆ (413, Ա):

Բ. — ՀԻՆՑԱԾ ԲԱՌԵՐ

Արփիարեանի լեզուին յատուկ է զործածութիւնը այնպիսի տարրերու, որոնք առայժմ դասուած են հինցած (archaic) բառե-րու շարքին:

20. Յետայսու՝ Հ = հերոս:

21. Ուր-եք բաղադրութեամբ կազմուած, որ կը նշանակէ ոչ մէկ տեղ. այժմ հնացած:

Նման բառեր աղերս չունին մշակութային, տնտեսական եւ այլ տեղաշարժերու հետ, այլ ստեղծուելով որոշ ժամանակաշրջանի մը, դանադան հեղինակներու կողմէ, իրենց անգործածութեան, կամ անընդունելութեան պատճառով դուրս հանուած են շրջանառութենէ :

Բառերը իրենց բառակազմական երեւոյթով խորթ չեն, այլ հարադատ՝ հայերէնի բառապաշարին. սակայն իրենց անգործածականութեան պատճառով, մնացած են լոկ բառարանի սահմաններուն մէջ : Թէեւ կան կարգ մը բառեր, որոնց «վերակենդանացումը» կըրնայ որոշ կենսունակութիւն տալ բառապաշարին :

Իրբեւ բառական ձեւեր, «հինցած բառեր»ը կորսնցուցած են իրենց ժողովրդական եւ օրինական հրապոյրը, եւ վերածուած բառարանային անբոյր եւ անհասկնալի միաւորներու : Այսուհանդերձ, անոնք կը ներկայացնեն մեր բառապաշարի պահեստային մասը, եւ բնականաբար, այս կամ այն չափով կ'ազդեն լեզուի զարգացման ընթացքին վրայ : Այժմ, բերենք օրինակներ (տալով նաեւ անոնց իմաստները), որոնք տեղ գտած են Արփիարեանի լեզուին մէջ.

Քաջալարժ նշանառու (26, Ա) - Լա՛ւ վարժուած, հմուտ :

Ակնակառոյց կը մնար փաշայութեան (66, Ա) - Աչքը յառել, սեւեռել բանի մը :

Վաղնչուց բարեկամ (66, Ա) - Վաղեմի, հին :

Պարագրուած թուղթեր (124, Ա) - Շրջափակուած :

Պուխարայի անդէրդներ (148, Ա) - Նախրապաններ :

Գերախանց արարած (247, Ա) - Ինքնահաւան, ամբարտաւան :

Ռազմամուտ սերունդ (315, Ա) - Պայքարի մէջ մտնող :

Հանգունատիպ գաղափարներ (319, Ա) - Յար եւ նման :

Պատկանդարան (320, Ա) - Նետի աման, կապարճ :

Օտարախորք գաւակներ (327, Ա) - Անհարազատ :

Թեւազգեաց հրեշտակապետ (346, Ա) - Թեւեր հազած :

Սպառսպուռ ջնջում (349, Ա) - Ի սպառ, հիմնադատակ :

Սեւաթորմի զրպարտանք (380, Ա) - Մթադոյն :

Մահացան հով (385, Ա) - Մահ արհուրդ :

Զեֆուչէֆ բնել (385, Ա) - Ապօրինի հարկ պահանջել :

Զուլացիք կաղնիներ (385, Ա) - Ծիւեր արձակող :

Հրապարակալուր դատաւարութիւն (418, Ա) - Բոլորին յայտնի :

Երկիւղալից ակնոյդիֆ (437, Ա) - Աչքեր :

Բաղադրութեան օրէնքները բայակազմութեան մէջ եւս կիրարկելի են: Նման եղանակով բառոյթներ կազմուած են մեր լեզուի զարգացման բոլոր շրջաններուն, մասնաւորաբար աշխարհաբարի մէջ: Այս երեւոյթը Արփիարեանի լեզուին համար, փոքր համեմատութեամբ, օրինաչափ է: Այսպէս.

Նոյնհետայն իր արար երթալով, կրակ վառեց եւ Աստուածաշունչը խարուկեց (31, Ա):

Մեծարանքի խօսքեր... յաղթանակի զբաւական կրնան համբաւել (222, Ա):

Գերեզմանատուները ժողովուրդներու կեանքը կը կենդանազրեն (311, Ա):

Մեր դաւուկը խառնամառնելով նորածիլներուն անոյշ-կանանչին... անոնց էսթետիք ներդաշնակութիւնը չե՞նք խաթարեր (310, Ա):

Գրաչարը չատ անգամ մօայլ մտածողութիւններով կը սեւամաղձոտէր (147, Ա):

Գ.— ՀԱՅՈՒՄԱՆԻՅԷ ԳՈՐԾԱԾՈՒՈՂ ԲԱՅԵՐ

Այսօրինակ բառերու զոյութիւնը եւս տեղ կը զբաւէ Արփիարեանի լեզուին մէջ: Բառապաշարի այս շերտը պայմանական բնոյթ ունի: Որոշ հեղինակներ իրենց ստեղծագործութեանց մէջ, երբեմն կը զործածեն ներքողրեալ բառերը՝ արտայայտելու համար իրենց մտքերը, յոյզերն ու տեսակէտները: Այնուամենայնիւ, մէկ բան պարզ է, այն, որ այս կարգի բառերը իրենց հազուադէպ գործածութեամբ, կրնան անհասկնալի ու նոյնիսկ անհարազատ ըլլալ, մանաւանդ միջին ընթերցողին, որ աւիամայ կը զիմէ բառարանի մը զործածութեան, թէեւ ոչ բոլոր բառարաններու մէջ կարելի է գտնել այս բառերը:

Սակայն, յաճախակի զործածութեամբ, հնարաւոր է որ անոնք դառնան կենսունակ ու գործօն բառեր, ի մասնաւորի կարգ մը բառեր, որոնք կրնան հարստացնել բառապաշարը:

Այս տիպի բառերը, անգործածութեան պատճառով դատապարտուած են անցնելու հինցած բառերու շարքին:

Ժամասացութիւնը քաչել (15, Ա) — Արագ—արագ խօսելով վանկերը կուլ տալ:

Խռովախուժ բազմամբոյս (52, Ա) — Խռովայոյզ:

Փառատնչիկ զգացումներ (73, Ա) — Շատ փառասէր:

Մտքի ստորմիջ (117, Ա) — Խոր ու ծածուկ տեղ:

Մեռելատան աշխարհ (176, Ա) — Գերեզմանատուն:

Ամօթագեղ *գեղեցկութիւն* (211, Ա) – Ամօթխածութենէ *գեղեցկացած* :

Յանկարծաքափ (246, Ա) – Յանկարծակի *յարձակումով* :

Մթնշաղը երգումնի (311, Ա) – Երգով *զարդարել* :

Մարմնառիկ (316, Ա) – Թիկնեղ :

Դժոխաբարկ (319, Ա) – Սաստիկ *բարկացած* :

Արփաքեւել (334, Ա) – Լուսաթեւել :

Շիրմատան (348, Ա) – Գերեզմանատուն :

Զգայնիկ *յանգաբերութիւն* (348, Ա) – Դիւրազդաց :

Յոխորտապանծ (358, Ա) – Պարծենկոտ, *չպարտ* :

Արծուեռուց *մարդ* (370, Ա) – Կոր քիթ *ունեցող* :

Արինամոլ *նահուկ* (378, Ա) – Կենդանիներու *խումբ* :

Տախտապար *հնութիւններ* (388, Ա) – Տարածուն :

Խժաբարբառ (402, Ա) – Կոչոտ ու *կոպիտ լեզու* :

Գայռագեղ (413, Ա) – Վանդակ :

Կարծրակոտ *միտքեր* (414, Ա) – Քարացած, *պինդ* :

Հերապանծ *երիտասարդ* (434, Ա) – Վարսագեղ :

Կոշկոնիչ թակ (441, Ա) – Տանջող, ծեծող թակ (*բուրդ ու միս ծեծելու մասնաւոր փայտ*) :

Խորայոյզ *հոգի* (442, Ա) – Խորքերը *հետազոտող* :

Դ. – ԳԱՒԱՌԱԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԵՐ

Այս բաժնին մէջ կը մտնեն զաւառաբարբառներուն մէջ գործածուող, բայց զբարբին, միջին հայերէնին եւ արդի գրական լեզուներուն մէջ, նոյնիսկ նուազագոյն տարբեր հնչիւնական ձեւով հանդէս եկող բառեր :

Գրական երկերու մէջ բարբառային բառերը կ'օգտագործուին հերոսներու խօսքը ղիպուկ դարձնելու, երանգաւորելու համար : Սակայն, ասոնց անտեղի օգտագործումը կ'աղճատէ, կը կոպտացնէ լեզուն : Գեղազիտական ճաշակի տէր զրոգները, այս տարրը կ'օգտագործեն շատ զգուշութեամբ :

Արփիարեան մեծ կարեւորութիւն տուած է զաւառաբարբառներուն, զանոնք համարելով աշխարհաբարի կազմաւորման ու ձեւաւորման, ինչպէս նաեւ զարգացման կարեւորագոյն ազդակներէն մին, որ «յանցաւոր կերպով չօգտագործուած վիթխարի հարստութիւն է» (22) :

Օգտագործել այսօրինակ բառեր, կը նշանակէ ըլլալ զուսպ, չափաւոր ու զգոյշ:

Այս ուղղութեամբ, հաւատարիմ իր լեզուական բմբռնումին, Արփիարեան մնացած է օրինական սահմաններու մէջ, համեմատաբար փոքր տեղ տալով այս խմբաւորումին պատկանող բառերուն: Այսպէս.

– Ըրաւ չըրաւ, մինչեւ էրզրումէն խոզ ճարեց ու դեղը բերել տուաւ եւ արտերը սայախեց (արձակեց) (28, Ա):

– Խեղճ տղուն ուղեղը խժլտուիմ (աղմուկ) լեցուած էր, պիտի ճայթէր (35, Ա):

– Քրիստոս երկինքը ցաքած (ծաղած) տրտմանոյ լուսնկային պէս կը խանդաղատէր իր սիրտը (37, Ա):

– Մեծ աղան շլմորեցաւ (չփոթեցաւ), դաւթին դուռնէն արագաջլ դուռն ելաւ խռովեալ (55, Ա):

– Վեց տարի էր, որ Օրթագեղի ժամը կը լիւտուէր (խռըտար), հայ ժողովուրդը կազդուրող հաւատարմարժ «Ազատութիւն»ը (88, Ա):

– Աղա ամուճա, պատասխանեց աղջիկը խեղրպնալով (ամբշնալով), ծոմ պիտի բռնեմ (119, Ա):

– Երկնուցը մնիր (ածուխի մնացորդ) ու մոխիր կ'անձրեւէ (319, Ա):

– Սուրբ Աթոռոյն կրօնաւորներէն կը տեսնուին... վախէշը (հովասուն տեղ՝ ջաղացքին մօտ), բուրաստանին մէջը (386, Ա):

Ե. – ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Լեզուի ժողովրդայնութիւնը բանարուեստի նախապայման է: Անշուշտ, այս իրողութիւնը պայմանաւորուած է ժողովրդական-խօսակցական տարրերու ու ձեւերու հմուտ օգտագործումով:

Ժողովուրդի կենցաղն ու սովորութիւնները ներկայացնելու համար, Արփիարեան կ'ընտրէ նկարագրութեան ընդհանուր հենքին համապատասխան հնչիւններ՝ ժողովուրդի բերնին մէջ ամենուրեք եւ ամէն օր հնչող բառեր, բառակապակցութիւններ, արտայայտութիւններ, եւայլն: Ահաւասիկ կարգ մը նմոյշներ.

Ու ա'լ հիմալ իր սովորութիւնները բնազդի մը ճնշումով կը վարէին Տէրունական օրերուն իր կենցաղը (11, Ա):

Ազնուաշուքներուն մէջ տարիքովն ու դիրքովը էն հեղինակաւորը մեղմաձայն հարցուց... (14, Ա):

Ինքն իր վրայ ջանք ըրած էր... որպէսզի հանդիսաւոր ուրախութիւնը չհարամնայ (22, Ա):

Արիկ փշիկ պզտիկուց յայտնի է (30, Հ) :

Գեղացիները պատուելին վրայ թափեցան եւ սկսան տփել (32, Ա) :

Անիկա արժուկովը Գարբիէլը մշտեց՝ քովերնուն նիւպէլի մարդ մը անցած ատեն (33, Ա) :

Պահք ու ծոմ չբռնողը ինտո՞ր քրիստոնեայ կ'ըլլայ (34, Հ) :

Աղէկ եղանակին, թէ՛ մօտիկ դեղերէն թէ՛ քաղաքէն ժողովուրդը Տէր Յուսիկը լսելու կու գար (40, Ա) :

Մեղի կեանք տուող ցորենին ան պտտիկ հատիկները ունենալու համար, ուժով եղներ պէտք են (40, Հ) :

Ուժովը մէկալն է (41, Հ) :

Քաղթէն եկան ու հողիներուն համար զործին դուռը անցան (46, Ա) :

Իշտէ հոռոմները ասանկ խաչ կը հանեն, կ'ըսէր (58, Հ) :

Հրահանգը սրբազանէն զալու է եւ ոչ թէ քեմէ, հասկցա՞ր (58, Հ) :

Սիրտը պաղշտկեցաւ, ու «օ՛խ» մը քաշեց (67, Ա) :

Կօշիկները հանելով քանափէյի մը վրայ երկնցաւ (80, Ա) :

Շաքիսան, սփառքինը ետքի օրերն ալ կրնային դնել (102, Ա) :

Երկու ոսկիէն էւել պէտք էր (117, Ա) :

Արմիկին աչքը մինչեւ իրիկուն դուռը մնաց : Նշանածը չէր ի գար (133, Ա) :

Վարդենի տուտուն բաւական ատեն սպասելէ յետոյ փեպփէսէ ընկելով վեր ելաւ (156, Ա) :

Ամիրաները Պատրիարքարանը սէտիքներու վրայ համաբոլոր ակումբ կազմած, չպուսնին կը քաշեն (317, Ա) :

Շամտանճեան շիֆ երիտասարդ մը, մեզի ամենուս տարեկից, պատուական ընկեր մը կ'ըլլար (401, Ա) :

Նմանօրինակ այլ բառեր են նաեւ հետեւեալները՝ ֆինման (15), իրեֆ (102), խալսած (104), սարաֆ (117), մեմի (122), տէրտ (123), հերստտիլ (143), քօփուզ (158), եասախնի (316), պէլա (326), մեմէ (338) :

Ինչպէս երեւան կու գայ, վերոյիշեալ բառերը զուտ ժողովրդական խօսքի եւ ասքի զրականացած լեզուի բնորոշ չունին, այլ բխած են տեղւոյն առօրեայ խօսակցութենէն. մաս մը առնուած՝ զաւառարարքառներէն՝ յատկապէս Պոլսոյ, ուրիշ մաս մըն ալ՝ Թրքերէնէն, որոնք (23) ի բացառեալ կարգ մը բառերու, երբեմն

Հասած են անհարկի չափազանցութիւններու, նոյնիսկ հեղինակի լեզուին մէջ:

2. — ՆՈՐԱԿԵՐՏ ԲԱՌԵՐ

Արփիարեանի լեզուին բառային կազմին մէջ, ուշագրաւ են բառական այնպիսի միաւորներ, որոնք երբեմն ձեւի կամ իմաստի, երբեմն ալ երկուքին պարագային, որոշ փոփոխութիւններու կամ կազմութեանց ենթարկուելով՝ երեւան կը բերեն բառական նոր արժէքներ (բառաձեւեր), հարստացնելով հայոց լեզուին բառազանձը:

Այս շերտը կը հանդիսանայ Արփիարեանի լեզուին նորարար հիմնական մասը, որ նոր լիցք ու որակ կու տայ ընդհանրապէս իր ժամանակաշրջանի ու մասնաւորապէս հետագայ արեւմտահայ գրական լեզուի զարգացման:

Արփիարեան իր գեղարուեստական արձակին ու նոյնիսկ հրապարակագրութեան մէջ, զանազան երեւոյթներ նկարագրելու ու հարցեր արծարծելու ժամանակ, անհրաժեշտութիւն զգացած է մեր բառապաշարը իր բոլոր շերտերով՝ միաւորներու հին ու նոր առումներով, հարստացնել նորակերտ բառերով, որոնց մեծ մասը այսօր կարելի է մտցնել զործառութեան մէջ:

Այս առնչութեամբ, Արփիարեան զիմած է մեր լեզուին զարդացման ամենակենսատու, յարահոս աղբիւրին՝ հայերէնի ներքին հարստութիւնը պայմանաւորող, ճկուն եւ անսահման բաղադրութիւններու օրէնքին:

Իրօք, հայերէնը այս տեսակէտէն կրնայ մրցիլ զարգացած որեւէ օտար լեզուի հետ: Հասկացութիւնն ու մտածողութիւնը իր ուզած ձեւով արտայայտելու համար, Արփիարեան կը կազմէ նոր բառեր ու բառազուգորդութիւններ՝ կեանքի ուղեգիր տալով անոնց եւ նպաստելով բառապաշարի հարստացմանը: Ահաւասիկ օրինակներ (24).

Ամբարձիկ հոգիներ (13, Ա) = ամուր-արձ-իկ: Գործածելի բառ մը:

Պերնաբարբառ արտայայտութիւն (15, Ա) = պերճ-ա-բարբառ: Գործածելի, բայց անկենսունակ բառ:

Արփայալիզ՝ յնադնարանութիւն (17, Ա) = արքայ-ա-լիզ: Տեղին կազմուած բառազուգորդում՝ սրբալիզ՝ բառի առնմանութեամբ:

24. Իւրաքանչիւր ընդգծուած մէջբերումին դիմաց տրուած են տուեալ բառին կազմութեան բաղկացուցիչ իմաստակիր մասերը, ինչպէս նաեւ որոշ բացատրութիւններ եւ ակնարկութիւններ:

Սպանոցայտ շէշտ (17, Ա) = սպառ(ն)-ա-ցայտ : Արտայայտիչ բառազուգորդութիւն :

Գեղացիները երկաթաբուրդեան մէջ օրէ օր կը յառաջդիմէին (25, Ա) = երկաթ-սէր-ութիւն : Ըստ պահանջի կազմուած բառ :

Հեգնածպիտ ըսել (62, Ա) = հեղ(ն)-ա-ծպիտ : Իմաստալից բառակազմութիւն :

Հրաւիրակ(25) (78, Ա) = հրաւէր-ակ (հրաւիրող, կանչող իմաստով) : Անհրաժեշտութիւն ներկայացնող բառ :

Պարենգին (121, Ա) = պարեն-գին : Ճիշդ բառակապակցութիւն :

Շուկայախօս սրամտութիւն (122, Ա) = շուկայ-ա-խօս : Դիպուկ ու խօսուն բառակերտում :

Թուաքանուհի (123, Ա) = թիւ-ա-քան-ուհի : Ըստ անհրաժեշտութեան ստեղծուած բառ՝ շեշտելու համար իգական սեռի պատկանելիութիւնը :

Մեղմալոյս հրատու (124, Ա) = մեղմ-ա-լոյս : Պատկերաւոր բառակազմութիւն :

Մեծալուրջ սրտնեղութիւն (164, Ա) = մեծ-ա-լուրջ : Շինծու բառազուգորդում, որ սակայն, լեզուականօրէն ընդունելի է :

Կայքատօն (186, Ա) = կայք-ա-տօն : Պատկերաւոր բառակերտում :

Կրկնամուսնութիւն (195, Հ) = կրկ(ն)-ա-ամուս(ն)-ութիւն :

Յանուցիք ընկերութիւն (196, Ա) = ցան-ու-ցիր : Յիրուցան բառի շրջումով ստեղծուած բառ :

Շղթայապիրկ (259, Ա) = շղթայ-ա-պիրկ : Պատկերաւոր բառ մը :

Անդրաշուել (265, Հ) = անդր-ա-շու(ել) : Տրամաբանական բառակերտում :

Աշնանագարդ ծառեր (310, Ա) = աշուն-ա-գարդ : Ամբողջ տեսարան մը ներկայացնող արտայայտիչ բառակերտում :

Թախծեքանգ փայլ (310, Ա) = թախիծ-եքանգ : Բանաստեղծական ցայտուն բառակապակցութիւն :

Դալար դափնետան (311, Ա) = դափնի-ստան : Անհրաժեշտութեան միտումով ստեղծուած բառ :

25. Առարկայացնող իմաստ կ'արտայայտէ ալ վերջածանցը, որ կը դրուի ածականներու, բայարմատներու, բայափոխներու, բուականներու ու մակբայներու վրայ :

Ոսկրագիր պատմութիւն (312, Ա) = ոսկոր-ա-գիր: Տխրութիւն ու ողբերգութիւն արտայայտող փոխաբերական իմաստով կերտուած բառ:

Հասոյթի դրամբակ (315, Ա) = դրամ-երակ: Արհեստական բառ, որ սակայն դործածուած է տեղին:

Նօսրալագ (315, Ա) = նօսր-ա-լագ: Պատկերաւոր բառակերտում:

Մեծագայրոյք բարկութիւն (317, Ա) = մեծ-ա-զայրոյթ: Բարկութիւնը ընդգծելու նպատակով կերտուած բառ:

Խաւարակերտ եկեղեցականութիւն (320, Ա) = խաւար-ա-կերտ: Իր օրերու հոգեւորականութեան դիմագիծը ցայտուն կերպով արտայայտելու համար ստեղծուած բառ, որ կ'արտացոլէ հեղինակին ցասումը այդ դասին նկատմամբ:

Մքաստուեր ամիրայութիւն (320, Ա) = մութ-ա-ստուեր: Նոյն մտահոգութեամբ կազմուած նորակերտ բառ:

Ճիրանքափ բռնակալութիւն (325, Ա) = ճիրան-ա-թափ: Բռնակալ իշխանութեան մը անզօրութիւնը չեղտող պատկերաւոր բառ:

Նոր ժամանակներու թշնամութիւնն է որ կը տխրափայլի (327, Ա) = տխուր-ա-փայլ: Վիշտի ու տխրութեան տրամադրութիւն բացայայտող նորակերտ բառ:

Ուրեմն իրենք ամէնքը ծռախօ՞ւ էին (328, Ա) = ծռռ-ա-խօս: Տրամաբանական բառակերտում մը:

Մեղմաւաչ (329, Ա) = մեղմ-աւաչ: Հանդարտութիւն ու լըռութիւն խորհրդանշող նուրբ բառ մը:

Անոնց տղեղութիւնը աւերակրկիտէն չեն հարցներ (330, Ա) = աւեր-ա-կրկիտ: Կազմուած է մանրակրկիտ բառին առնամանութեամբ, որ այնքան ալ յաջող բառակերտում մը չէ:

Միզամած ազնուաբար (331, Ա) = ազնիւ-ա-քար: Կարելի է դործածել նիւթի մը արժէքաւոր ըլլալը մատնանշելու համար:

Ջերմատագնալ ժողովուրդ (332, Ա) = ջերմ-ա-տագնալ: Հաւաքականութեան մը մոլեգնութիւնը արտայայտող բառաբարդում մը:

Վերերեւակ (332, Ա) = վեր-երեւակ: Մէկ բառով արտայայտուած իմաստակիր տեղին բառակերտում:

Հերոսերգակ բանաստեղծներ (336, Ա) = հերոս-երգակ: Գրականագիտութեան մէջ չրջանառութեան ատակ դունեղ բառ:

Մոլորահետ ճամբայ (336, Ա) = մոլոր-ա-հետ: Շրջանառութեան իրաւունք ունեցող անհրաժեշտ բառ:

Օձասոյլ խնդուք (334, Ա) = օձ-ա-սոյլ: Դիպուկ բառակերտում՝ վերադրելի նենգամիտ ու կեղծաւոր ժպիտներու կամ քմծիծաղներու:

Արունակաքկաք սիրտ (341, Ա) = արին-ա-կաթ-կաթ: Ողբերգութիւն մը ներկայացնելու բառազուգորդում:

Յեղասիրական վայրագ տրամաբանութիւն (346, Ա) = ցեղ-ա-սէր-ական: Յեղի մը պատկանելու մոլեռանդութիւնը բացայայտող տեղին բառազուգորդում:

Ծաղկանուաճ (353, Ա) = ծաղիկ-ա-նուաճ: Զախող եւ անիմաստ բառակերտում մը. սակայն այս ձեւով կարելի է կերտել պատկերալի այլ բառեր, որոնք կրնան տպաւորիչ նշանակութիւն ունենալ (օրինակ՝ մարտանուաճ):

Խելատուփ (357, Ա) = խել(ք)-ա-տուփ: Այլաբանական իմաստով ստեղծուած դիպուկ բաղադրութիւն մը:

Փողայարոյց համարել (362, Ա) = փող-ա-յարոյց: Յաջող բառակերտում մը:

Հոգեքեւ թափառայածիլ (377, Ա) = հոգի-թեւ: Բանաստեղծական բառ:

Բոպէավագ արագութիւն (377, Ա) = բոպէ-ա-վագ: Ի պահանջել հարկին գործածելի բառ մը:

Դրամապահանջ (381, Ա) = դրամ-ա-պահանջ: Արհեստական բառակերտում մը, որ սակայն կարելի է ըստ պահանջի գործածել:

Մտախարխաբ (385, Ա) = միտ(ք)-ա-խարխաբ:

Դիակնակոյտ շեղջ (385, Ա) = դիակ(ն)-ա-կոյտ: Ճիշդ բառակապակցութիւն մը, որ սակայն, իմաստային առումով ժամանակավէպ է:

Նապաստակաճեւ դիւցազանց սրտին (388, Ա) = նապաստակ-ա-ճեւ: Փոխաբերական ու հեզնական նշանակութեամբ ստեղծուած տրամաբանական բառ մը:

Ազգայնայեղձ ինքնամոլութիւն (390, Ա) = ազգ(այն)-ա-յեղձ: Բովանդակալի բառազուգորդում մը:

Հրաշապանձ առաքելութիւն (390, Ա) = հրաշ(ք)-ա-պանձ: Իմաստակիր եզակի բառակերտում մը:

Առատապաշար նիւթ (412, Ա) = առատ-ա-պաշար: Յոյժ կենսունակ եւ անհրաժեշտութիւն ներկայացնող բառ:

Կովկասառաք պատգամաւոր (413, Ա) = Կովկաս-առաք: Շինծու բառ մը, որ կազմուած է ըստ անհրաժեշտութեան:

Համբրանուազ հերոս (417, Ա) = հոմեր-ա-նուազ:

Գաղափարատարածում (418, Ա) = զաղափար-ա-տարածում: Փառաւորութիւն (419, Ա) = փառ(ք)ա-մօլուցք: Տեղին կազմը՝ արտայայտիչ բառակերտում մը:

Երիտասարդները կ'իյնան հաւատախաբ (424, Ա) = հաւատա-խաբ: Բոլանդակալի, դիպուկ բառ:

Յայտարարեց խօսակիցը խստակարծ (438, Ա) = խիստ-ա-կարծ: Պատկերաւոր կենսական բառ մը:

Ազգավրէժ բողոքարկու (438, Ա) = ազգ-ա-վրէժ: Ըստ անհրաժեշտութեան կերտուած իմաստալից բառ:

Ինչպէս ի յայտ կու գայ վերոյիշեալ օրինակներէն, Արփիարեան սոսկ ձեւապաշտ բառակերտիչ մը չէ եղած, ընդհակառակը՝ լեզուադարգացման շինիչ նպատակներով, մասնաւորապէս հայոց լեզուի բառակազմական ճկուն միջոցներու նկատառումով, ան լաւագոյնս կրցած է օգտագործել բառակերտումը՝ հարստացնելով հայոց լեզուի բառադանձը: Աւելին՝ պէտք է ըսել, թէ վերոյիշեալ բառերուն առաւելագոյն տոկոսը այսօր կարելի է շրջանառութեան մէջ մտցնել:

Մեր ուսումնասիրութեան ընթացքին, Արփիարեանի լեզուին մէջ նկատած ենք բառակերտական հետաքրքրական այլ երեւոյթ մը. հեղինակը կարգ մը բառ-արմատներէ երբեմն կազմած է նորակերտ բառակազմակցութիւններ, որոնք իրենց բնոյթով յատկանշական տեղ կրնան դրաւել ընդհանրապէս լեզուաշինութեան ու մասնաւորապէս բառաշինութեան մարզին մէջ: Այսպէս.

Նուրբ բառէն կազմուած բառեր են՝ նրբահեծիւն (13, Ա), նրբահեծիւն (316, Ա) ու նրբաժպիտ (436, Ա) բառակազմակցութիւնները, որոնք անտարակոյս, կրնան ստեղծել սքանչելի իմաստակիր պատկերներ ու զաղափարներ:

Արծ արմատէն՝ ուտարծարծ (13, Ա) եւ հաւատարծարծ (26) (88, Ա) բառակազմակցութիւնները:

Շունչ բառէն՝ փրանաշունչ (320, Ա), համայնաշունչ (335, Ա), գեփիւնաշունչ (387, Ա), յեղափոխաշունչ (422, Ա): Բացի առաջինէն, միւս երեք նորակերտ բառերը հոյակապ ներդրում մըն են մեր բառակազարին մէջ:

26. Այս բառը հասած է որոշ յանախակամութեան մը՝ հաւատք մերժելու իմաստով:

Բոքք արմատէն՝ բոցաբոք (12, Ա) եւ խաւարաբոք (27) (313, Ա) բառերը:

Բեկ արմատէն՝ վաստակաբեկ (22, Ա), հոգեբեկ (365, Ա), կորովաբեկ (439, Ա) բառերը:

Հար (28) արմատէն՝ շրջահար (25, Ա) եւ կռահար (341, Ա) բառերը:

Կուռ արմատէն՝ բազմակուռ (313, Ա) եւ ժթակուռ (313, Ա) բառերը:

Կղեր բառէն՝ կղերաքոյր (320, Ա), կղերագիշատ (320, Ա), կղերամագիլ (325, Ա) բառերը:

Արիւն բառէն՝ արիւնաշող (347, Ա), արիւնամոլ (377, Ա) եւ արիւննոց (29) (348, Ա) բառերը:

Մարտ բառէն՝ գաղափարամարտ (384, Ա) եւ հզօրամարտ (409, Ա) բառերը:

Մահ բառէն՝ մահակերտել (312, Ա), սաստկամահ (30) (366, Ա), մահախինդ (389, Ա):

Ծին (31) արմատէն՝ շնորհածին (213, Ա) եւ ջախջախումածին (430, Ա) բառերը:

Տրտում (32) բառէն՝ տրտմակոծ (112, Ա) տրտմաքաքալ (166, Ա), տրտմախառն (369, Ա) եւ տրտմաքաքալս (440, Ա) բառերը:

Տխուր բառէն՝ տխրանում (416, Ա), տխրամած (436, Ա) եւ տխրաբոքիւ (440, Ա) բառերը:

Միտ արմատէն՝ վեհիմամիտ (410, Ա), ապուշամիտ (418, Ա) եւ յանդգնամիտ (440, Ա) բառերը:

27. Այժմ այս բառը հազուադէպ գործածութիւն ունի. կը նշանակէ աղօտ:

28. Այս արմատով գործածուած է նաեւ *կասկածահար* (332, Ա) հազուադէպ գործածութիւն ունեցող բառը, որ կը նշանակէ կասկածի մէջ ինկած եւ *ճըր-ճահար* (340, Ա) հին բառը, որ կը նշանակէ մուրհով զարնող:

29. Հազուադէպ գործածութիւն ունեցող բառ է, որ կը նշանակէ արիւնաշաղախ:

30. Հազուադէպ գործածութիւն ունեցող բառ՝ դժնդակ մահով մեռած իմաստով:

31. *Յանկարծածին* (92, Ա)՝ հինցած բառ է, որ կը նշանակէ յանկարծ առաջացած:

32. *Տրտմազգեսց* (436, Ա)՝ հինցած բառ է, որ կը նշանակէ տրտմութեամբ համակուած, տրտմալի:

Պատում բառէն՝ դիւցազնապատում (388, Ա), փառապատում (388, Ա) եւ խելապատում (388, Ա) բառերը:

Նոր(33) բառէն՝ նորաւետիս (390, Ա) եւ նորափայլ (410, Ա) բառերը:

Արփիարեանի լեզուին յատուկ երեւոյթ է նաեւ ուկ եւ կել վերջածանցներու դործածութիւնը, որոնք յաճախ կը դրուին բառերու վերջաւորութեան, տալով զանազան իմաստափոխիչ նշանակութիւններ, սերելով առաւելաբար բարբառային շերտերէն: Այսպէս.

- Ողորմ-ուկ (14, Ա) = Խղճալի, ողորմելի
 Անխօս-ուկ (15, Ա) = Զխօսող (բարբառային)
 Մարդ-ուկ (32, Ա) = Խեղճ մարդ (բարբառային)
 Պարզ-ուկ (40, Ա) = Շատ պարզ (բարբառային)
 Ծակ-ուկ (56, Հ) = Փոքր ծակ (հազուադէպ)
 Հաս-ուկ (99, Ա) = Զափահաս (բարբառային)
 Կղպ-ուկ (112, Ա) = Գոցուած (բարբառային)
 Կոտր-ուկ (133, Ա) = Կոտրուած (բարբառային)
 Թախծ-ուկ (148, Ա) = Թախծոտ (նոր)
 Բարակ-ուկ (159, Ա) = Շատ բարակ (բարբառային)
 Նստ-ուկ (159, Ա) = Նստակեաց (բարբառային)
 Մինակ-ուկ (199, Ա) = Մենակեաց (բարբառային)
 Աղէկ-ուկ (211, Ա) = Լաւ (բարբառային)
 Աւաղ-ուկ (280, Ա) = Խղճալի (բարբառային)
 Պաղ-ուկ (295, Ա) = Հաճելի պաղութիւն ունեցող (»)
 Անանկ-ուկ (334, Ա) = Այնպիսի ձեռով (բարբառային)
 Լայն-կել (17, Ա) = Աւելի լայն (նոր)
 Յած-կել (97, Ա) = Աւելի ցած (բարբառային)
 Կանուխ-կել (110, Ա) = Աւելի կանուխ (բարբառային)
 Դաժան-կել (158, Ա) = Աւելի դաժան (նոր)
 Խոշոր-կել (367, Ա) = Աւելի մեծ (բարբառային)

Արփիարեան նշանակալից աւանդ ունի ժԹ. դարու ութսունական թուականներու դրական լեզուի զարգացման ու ժողովրդայնացման, բառապաշարի հարստացման ու ճոխացման, ինչպէս նաեւ

33. Նորանշու (441, Ա)՝ հազուադէպ գործածուող բառ է, իսկ նորաթեք (334, Ա)՝ հիմնած:

«Ճաւորման հնարքներու կատարելագործման մարդին մէջ: Մէկ կողմ
դնելով կարգ մը բառապաշարային երեւոյթներ, անկարելի է երե-
ւակայել այդ ժամանակահատուածի գրական լեզուին պատմութիւ-
նը, առանց հաշուի առնելու Արփիարեանի լեզուական երախտաշատ
ներդրումը, խօսքարուեստի մշակումը, որ բնորոշ է լեզուական
բարձր մշակոյթով ու յստակօրէն դժագրուող ինքնատուլթեամբ:

THE VOCABULARY OF ARPIAR ARPIARIAN

BAROUYR AGHBASHIAN

(Summary)

Arpiar Arpiarian (1852-1908), is one of the most talented leaders of the realistic school of Armenian writers in the second half of the 19th century. As a determined editor and prose writer, Arpiarian advocated the realistic approach to literature and the use of **ashkarabar**, as the best means to reach the common people. In spite of persisting «Old Armenian» elements in his diction, Arpiarian through his new words, new style and use of conversational Armenian, popularized and greatly contributed to the sound establishment of the Western Armenian dialect.

